

**6.2.15. АДАБИЁТИ ТОЧИК, РАВОБИТИ АДАБӢ**  
**6.2.15. ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА, ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ**  
**6.2.15. TAJIK LITERATURE, LITERARY CONNECTIONS**

УДК 82-95

DOI 10.24412/3005-849X-2026-3-173-181

**СОТИМ УЛУҒЗОДА** *Мурувватиён Чамила Чамол, д.и.ф., сарходими*  
**ДАР БОРАИ НАҚДИ** *Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи*  
**АДИБОН** *миллии илмҳои Тоҷикистон (Душанбе, Тоҷикистон)*

**СОТИМ УЛУҒ-** *Мурувватиён Ҷамила Ҷамол, д-р филол. наук, главный*  
**ЗАДЕ О КРИТИКЕ** *научный сотрудник Института языка и литературы им.*  
**ЛИТЕРАТОРОВ** *Рудаки Национальной академии наук Таджикистана*  
*(Душанбе, Таджикистана)*

**SOTIM ULUGH-ZODA** *Muruvvatiyon Jamila Jamol, doctor of Philology, chief*  
**ON THE CRITICISM** *researcher at the Rudaki Institute of Language and Literature of*  
**OF WRITERS** *the National Academy of Sciences of Tajikistan (Dushanbe,*  
*Tajikistan) e-mail: Alike-xan@mail.ru*

Як ҷанбаи эҷодиёти Сотим Улуғзода, яъне нақди адабии нависанда баррасӣ мешавад. Қайд карда мешавад, ки ин истилоҳ, ки дар солҳои 1980 ба гардиши илмӣ ворид шудааст, аммо, аз ибтидо, он аз ҷониби муҳаққиқон ба як маъно фаҳмида нашудааст ва ба сабаби серҷанбагӣ чун як мафҳуми хеле норавшан боқӣ мондааст: нақди адиб бо адабиёт, психологияи эҷодиёти бадеӣ ва сотсиология зич алоқаманд мебошад. Принципҳои танқиди адабии Сотим Улуғзода таҳлил карда мешаванд. Адиб нависандагонро ба васеъ кардани уфуқҳои гоҷавӣ ва такмил додани ҳунари худ таъшиқ мекунад, таъкид менамояд, ки зеҳн меъёри ба худ хоси қобилияти эҷодии санъаткор аст. Хулоса шудааст, ки ин фаъолият идомаи мантиқӣ ва татбиқи амалии барномаи эстетикӣ С. Улуғзода буд. Зикр гардидааст, ки нақди адабии С. Улуғзода, мисли фаъолияти тарҷумонӣ ва кори эҷодии ӯ, марҳилаҳои муайяни ташаққули ӯро чун адиб инъикос мекунад. Аз ин рӯ, барои арзёбии дуруст ва пурраи эҷодиёти бадеии Улуғзода, муайян кардани завқ ва ҷаҳонбинии бадеии ӯ муҳим аст. Таъкид гардидааст, ки нақди адабии Улуғзода барои дарки муносибати ӯ ба мавзӯ, гоҷа ва қаҳрамонҳои асар маводи ганӣ фидоӣ; он мавқеи муаллиф ва услуҳи баёни ӯро ошкор месозад, бо шаклҳои жанрии марзӣ, аз қабилӣ «дар лабораторияи нависанда», эссеҳо, ёддошт, журналистика, ҳуҷҷатнигорӣ ва ғайра ҷамоҳангии зич дорад.

**Калидвожаҳо:** нақди адабии нависанда; адабиётшиносӣ; Сотим Улуғзода; принципҳои танқиди адабӣ; барномаи эстетикӣ; адабиёт

Рассматривается писательская критика в творчестве Соти́ма Улу́г-заде. Отмечено, что она вошла в исследовательский оборот в 1980-х гг., однако понимается исследователями неоднозначно и является достаточно размытым понятием из-за ее разносторонности: она тесно связана с литературой, психологией художественного творчества, социологией. Анализируются литературно-критические принципы Соти́ма Улу́г-заде: расширение идейного кругозора писателей, совершенствование их мастерства, так как интеллект оказывается мерилом творческих способностей художника. Делается заключение, что писательская критика была логическим продолжением и практической реализацией эстетической программы писателя. Отмечается, что писательская критика С. Улу́г-заде, как и его переводческая деятельность и собственное творчество, отражают определённые этапы его становления и развития. Для правильной и полноценной оценки

художественного творчества С. Улуг-заде важно определить его художественные вкусы и мировидение. Подчёркивается, что писательская критика даёт богатый материал для понимания его отношения к теме, идее и героям произведения; раскрывает позицию автора и способы её выражения, тесно взаимодействует с пограничными жанровыми формами: «в лаборатории писателя», эссеистикой, мемуаристикой, публицистикой, документалистикой и т.д.

**Ключевые слова:** писательская критика; литературоведение; Сотим Улуг-заде; литературно-критические принципы; эстетическая программа; литература

The article examines the literary criticism found in the work of Sotim Ulugh-zoda. It notes that while this aspect entered the realm of scholarly inquiry in the 1980s, it is interpreted in various ways by researchers and remains a somewhat ill-defined concept due to its multifaceted nature—being closely linked to literature, the psychology of artistic creation, and sociology. The literary-critical principles of Sotim Ulugh-zoda are analyzed—specifically, the broadening of writers' intellectual horizons and the refinement of their craftsmanship, given that intellect serves as the measure of an artist's creative ability. The conclusion is drawn that his literary criticism represented a logical extension and practical implementation of his aesthetic program. It is noted that S. Ulugh-zoda's literary criticism—like his translation work and his own creative writing—reflects specific stages of his development and evolution. To properly and fully evaluate S. Ulugh-zoda's creative work, it is essential to identify his artistic tastes and worldview. It is emphasized that a writer's criticism provides a wealth of material for understanding their attitude toward a work's theme, idea, and characters; it reveals the author's stance and the methods used to express it, while interacting closely with borderline genres—such as "in the writer's laboratory" accounts, essays, memoirs, journalism, and documentary writing.

**Key-words:** literary criticism; literary studies; Sotim Ulugh-zoda; literary critical principles; aesthetic program; literature

Сотим Улугзода дар мақолаи худ «Сила критического слова» («Қудрати каломии интиқодӣ») [6, с. 101-115] соли 1955 навишта буд, ки: «Агар шахсе аз адабони тоҷик коре дар бораи таъсири нақди адабӣ ба рушди адабиёт ва раванди он анҷом бидиҳад, қори судманде хоҳад буд. Чунки дар ин ҳолат, ӯ дар баробари далелҳои зиёди мусбат, инчунин далелҳои манфии бисёреро низ пайдо менамуд. Зеро бисёр адибон, алаҳуссус ҷавонон ва шумораи зиёди асарҳои адабӣ қомилан аз доираи нақди адабӣ берун мондаанд.» Беш аз ним аср сипарӣ шуда аз ин суҳанони ӯ, вале имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардаанд.

Сотим Улугзода зиндагии хоксоронаву ботамкин, вале дар амал пуршӯро пуршиддати маънавиро паси сар қарда буд. Ҳаёти ӯ аз тақопу ва ташвишҳои беҳуда ҳолӣ буд. Дар ҳақиқат, ӯ ҳеҷ гоҳ соатеро беҳуда сарф намекард ва аз ин бойгонии ӯ, ки ба шакли нопурра ба мо расидааст, шаҳодат медиҳад. Серталабӣ, ҷиддият ва дақиққорӣ, ҳам дар илм ва ҳам дар насри бадеӣ, барояш табиӣ буд. Ӯ нависандаест, ки ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекард, ки дар майдони муқаддаси адабиёт ғайолият менамояд.

Дар ин мақола яке аз самтҳои ғайолияти эҷодии Сотим Улугзода – нақди адабӣ баррасӣ шудааст.

Мафҳуми «нақди адибон» танҳо дар солҳои 1980-ум дар адабиётшиносии муосир пайдо шуда, ҳоло дар фазои илмӣ ҷойи устуворро гирифтааст. Аммо аз аввал муҳаққиқон ин мафҳумро ба таври равшан дарк наменамуданд ва ҳоло ҳам чун як мафҳуми хеле носаҳеҳ боқӣ мемонад, зеро он дар асл дорои вижагиҳои хос мебошад. Вижагиҳои он ба заминҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ ва ҳамчунин шахсияти эҷодкор, назариёт ва тамоюлҳои адабии ӯ вобастагӣ дорад [1].

Нақди адибон бо адабиёт, табиати эҷодиёти бадеӣ ва ҷомеашиносӣ алоқаи зич дорад. Дар мақолаи мазкур Сотим Улуғзода бо ҷалби хонанда ба раванди дарки муштарак назариёти интиқодӣ ва адабии худро дар замина пайгирона ташаккул додааст. Ӯ на танҳо ба хусну кубҳи асарҳои адибон ишора мекунад, балки аз онҳо даъват ба вусъат додани доираи ғоявӣ ва тақмили маҳорат низ мекунад ва андешаеро таъкид менамояд, ки зехн як навъ нишонаи тавоноии эҷодии адиб мебошад.

Нақди адибонаи Сотим Улуғзода идомаи мантиқӣ ва татбиқи амалии барномаи зебошинохтии ӯ буд.

Бахши муҳимми фаъолияти эҷодии Сотим Улуғзодаро, дар баробари кори нависандагӣ ва тарҷумонии ӯ, нақди адабӣ ташкил медиҳад, ки бидуни таҳқиқи он ба фаъолияти эҷодии ӯ баҳои дурусту ҳаматарафа додан, муайян намудани завқи бадеияш ва ҷаҳоншиносиаш амалан номумкин аст. Лозим ба таъкид аст, ки нақди адабии Сотим Улуғзода маводи зиёде барои дарки назари ӯ оид ба мавзӯ, ғоя ва қаҳрамонони асарҳои адабӣ медиҳад ва бо шаклҳои жанрии ҳаммарз, аз қабилӣ «дар коргоҳи нависанда», эссеистика, ёддоштнависӣ, публицистика, санадшиносӣ ва ғайра, алоқамандии зич дорад.

Чунон ки Маъруф Раҷабӣ зикр мекунад, роҳи эҷодии Сотим Улуғзода аз ҳамсафонаш бо он фарқ мекунад, ки нависанда фаъолияти худро ҳамчун мунаққид ва тарҷумон оғоз намуда, дар тӯли даҳ сол (1929-1939) тақрибан сӣ мақолаи интиқодӣ навиштааст, ки бо лаҳни шадиди худ фарқ мекарданд [4, с. 17]. Моҳияти мавқеи муаллиф дар он буд, ки ҳам адабиёти бадеӣ ва ҳам нақди адабӣ дар рушди рӯзафзуни худ бояд ба таҳлили ҳамаҷонибаи падидаҳои иҷтимоӣ рӯ меоварданд. Фаъолияти интиқодии Сотим Улуғзода асосан ба баррасии адабиёти бадеии муосир («Як нигоҳ ба насри тоҷикӣ», «Латофатой фиреб хӯрд» (1930), «Ғалаба», «Маҷмӯаи шеърҳои Азизӣ» (1932), «Лоҳутии мо» (1933), «Садриддин Айний» (1935) ва ғ. бахшида шудааст.

Дар асри XX нақди адибон дар байни доираи хеле васеи адибони тоҷик маъмул буд. Таълифоти адабӣ танқидӣ дар фаъолияти эҷодии Садриддин Айний, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҳошим, Сотим Улуғзода ва дигарон ба назар мерасад. Дар ин солҳо Сотим Улуғзода мавқеи фаъоли шахрвандии худро ҳамчун мунаққид дар тарҷумаи матнҳои сиёсӣ, аз ҷумла асарҳои Карл Маркс, Фридрих Энгелс, Владимир Ленин ва Иосиф Сталин ифода менамояд.

Сотим Улуғзода беш аз панҷоҳ мақола дар нақд ва адабиётшиносӣ навиштааст. Ӯ қисме аз онҳоро, ки аз 26 мақола ва очерки мукамал иборат мебошанд, дар китоби «Единение («Ваҳдат»)» (1963) гирд овардааст. Ин мақола ва очеркҳо бо доштани андешаву мулоҳизаҳои ғайрианъанавии худ тавофут дошта, назари субъективии муаллифро доир ба пайдоиши сюжет ва андешаи эҷод дар бар мегиранд ва назариёти зебошинохтии адибро ошкор месозанд. Онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ қайдҳои дилгиркунанда ва муболиғаомези муаллиф нестанд, балки аз табиати шӯху аҷибӣ Сотим Улуғзодаи рӯзгордида ва солор дарак медиҳанд. Агарчи маҷмӯаи мазкур, пеш аз ҳама, дар бораи масъалаҳои адабӣ, табиати илҳомӣ эҷодӣ, нақши таҳайюлотӣ бадеӣ, ташаккули сабки фардии адиб, пайдоиши асари адабӣ баҳс мекунад, дар баробари баёни масъалаҳои адабӣ масъалаҳои иҷтимоиро низ ба миён мегузорад, ки ба мавқеи шахрвандӣ ва маънавияш дар ҳунар ва адабиёт робитаи зич доранд.

Аз нигоҳи мавзӯӣ мундариҷаи нақди муаллифро метавон ба панҷ гурӯҳ тақсим кард: 1) мавзӯи низомӣ; 2) очеркҳо дар бораи сохтмони сотсиалистӣ; 3) мақолаҳои адабиётшиносӣ; 4) ҷашномаҳо ва 5) сафарномаҳо. Ин таълифоти муаллиф бо таҳлили амиқи худ, дарки олии маводи таҳқиқшаванда ва кӯшиши ҳалли масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ фарқ мекунад. Дар онҳо муаллиф дар бораи китобҳо ҳамчун романнавис, публицист ва олим андешаронӣ мекунад.

Вақте ки сухан дар бораи осори адабию нақди Сотим Улуғзода меравад, бояд ошкоро ва гуногунмавзӯ будани онҳоро таъкид кард: нависанда на танҳо дар бораи мушкилоте, ки дар қолаби бадеӣ бозтоб ёфтаанд, балки дар бораи падидаҳои ҳуди воқеияти он солҳо, баҳс ва муҳокимаҳое, ки дар доираҳои зехнӣ сурат гирифтаанд ва ба рушди адабиёти тоҷик таъсири бузург расонидаанд, андеша меронад. Чунон ки нависанда иқрор мекунад, як мақолаи хуб ва оқилонаи интиқодӣ дар бораи асари адиб баъзан метавонад оғози марҳилаи нав ва баландтари эҷодиёти ӯ гардад.

Арзиши мақолаҳои «Қудрати каломи интиқодӣ» ва «Андешаҳо дар бораи маҳорати нависандагӣ» дар то ҳол рӯзмарра будани онҳост. Дар онҳо шахсияти Сотим Улуғзода ба таври равшан зухур намудааст. Ў яке аз аввалин муҳаққиқоне буд, ки ба масъалаи мубрами он замон, эҷоди нақди муштарак рӯ овардааст: «Масъалаи дигаре ҳаст, ки дар марҳилаи кунунии рушди адабиёт хеле муҳим шудааст. Ин масъалаи таъсиси нақди умумииттифоқӣ аст. Аз ҷумла дар ин бора нависандаи қазок Ғабит Мустафин дар мақолаи худ «Вазифаи муштаракӣ адибон» («Общее дело литераторов»), ки 30 августи соли чорӣ дар «Литературная газета» нашр шудааст, менависад. Нақди адабӣ дар адабиёти умумииттифоқӣ ва бисёрмиллатӣ мо то ҳол то андозае пароканда ва аз бисёр ҷиҳат дар сатҳи нақди маҳаллии ҷудоғонаи боқӣ мемонад. Ҳамкории эҷодӣ, мубодилаи таҷриба байни мунаққидони адабиёти халқҳои бародар ва қори муштаракӣ онҳо дар заминаи масъалаҳои умумӣ ниҳоят заиф аст. Тавре ки Мустафин дуруст зикр мекунад, «нақди воқеан умумииттифоқӣ, ки доираи васеи адабиётҳоро фаро гирад, орзуи дерина аст, аммо то ба ҳол ҳамаҷун ҳаёли ҳоми адибон боқӣ мемонад». Вақти амалӣ кардани ин орзуҳо расидааст ва ин ба ҳуди мо вобаста аст. Бешубҳа, Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Шӯравӣ вазифадор аст, ки ин корро ташкил ва роҳбарӣ кунад, аммо ташаббус аз «поён» низ лозим аст. Аз ҷумла, чаро мунаққидон ва олимони адабиётшиносии мо ниҳоятан ба нашри мақолаҳои интиқодӣ, ҳулосавӣ ва ҳаётан муҳим дар матбуоти марказии адабӣ шурӯъ намекунанд ва дар баҳсҳои эҷодии умумииттифоқӣ иштирок надоранд?» [2, с. 113].

Мақола ва очеркҳои Сотим Улуғзода бароямон гоҳо дар ӯ симои муҳаққиқи эҳтиёткор ва хирадмандро ошкор менамоянд ва гоҳо ўро ҳамчун филологи кунҷков ва бо суръат комёбшаванда чилвагар менамояд, ки дар ҷустуҷӯи тасвирҳои нав дониши хешро бо маводи воқеӣ ғанӣ мегардонад ва омода аст кули чизҳои номаълумро аз худ кунад. Баъзан мулоҳизаҳои ӯ тунд аст, вале ошкоро ва самимона сухан мегӯяд. Таъсири мафкураи шӯравӣ ҳам ба нависанда ва ҳам ба хусусият ва муҳтавои мақола ва очеркҳои ӯ ба таври возеҳ қавӣ аст. Ҳамаи онҳо ба таври комил нишонаҳои мафкураи он давраро дар худ доранд, ба монанди: «Назокат ва лутфи «шарқӣ» дар нақди адабии шӯравӣ ва коммунистии мо комилан номуносиб аст, онҳо ба боқимондаҳои замони гузашта монанданд, ки мунаққидро дар ҳолати ҳичолатовар мегуздоранд. «Ба гумон аст, ки бисёре аз мақолаҳои пур аз мадҳу сано ба адабиёт ғойдаовар бошанд, масалан дар бораи эҷодиёти шоирони воқеан боистеъдоди мо, ба монанди Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар ва дигарон» [2, с. 104]. Аммо бо вучуди алоқамандии зичи он мақолаҳо бо мафкураи замон, дорои хусусияти амиқи адабӣ буда, чизӣ навро ошкор менамоянд, дар онҳо фаъолияти адабиётшиносон ва мунаққидони ҷавон бо ҷиддият ва диққати хос таҳлил мешавад: «Таваҷҷӯҳи нақд торафт бештар ва амиқтар ба масъалаҳои маҳорати бадеӣ равона шудааст. Аз ин ҷиҳат мақолаи мунаққиди ҷавон Муҳаммадҷон Шукуров бо номи «Баъзе масъалаҳои маҳорати бадеӣ дар осори шоирони ҷавон», ки дар шумораи 8-уми маҷаллаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон «Шарқи Сурх» нашр шудааст, қобили зикр аст. Мунаққид бо муқоисаи осори шоирони ҷавон Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Абдумалик Баҳорӣ, Муҳиддин Фарҳат ва дигарон,

чанбаҳои мусбӣ ва манфии ҳар якеро муайян карда, камбудиҳои умумии эҷодиёти онҳоро даққинан ошкор менамояд.

Дар ҳар мақола муаллиф, пеш аз ҳама, таҳаввулотии адабии муосирро арзёбӣ мекунад ва асарҳои бадеиро аз нигоҳи муосир арзёбӣ мекунад: «Мунаққид ва адабиётшинос Соҳиб Табаров дар мақолаи худ дар бораи достони нави Мирзо Турсунзода «Ҳасани аробакаш», ки дар шумораи 9-уми ҳамаи маҷалла нашр шудааст, кӯшиш намудааст диққатро ба масъалае, ки қаҳрамони адабӣ бояд амал кунад, бо мушкилиҳо ва монетаҳои ҷиддӣ мубориза барад, ҷалб бикунанд. Танҳо дар он сурат мо ҳислати пурраи қаҳрамонро дарк намуда, ҳаракат ва рушди ин қаҳрамонро эҳсос хоҳем кард. Ва агар чунин амал набояд, ягон «шарҳи» муаллиф, ҳатто муносибтаринашон ҳам, онро ҷойгузин шуда наметавонад; онҳо наметавонанд эҳсоси хонанда ё тамошобинро аз беҳаракат будани қаҳрамон бартараф кунанд. Мутаассифона, муаллиф, ки ба таҳлилҳои адабиётшиносии қамаҳамият дода шуда, пургӯй мекунад ва ин ба ӯ имкон намедихад, ки масъалаеро, ки ба он ишора намудааст, ба таври возеҳ ва равшан ба зеҳни хонанда расонад, ки худ яке аз муҳимтарин мушкилотии эҷодии адабиёти тоҷик дар марҳилаи рушди кунунии он мебошад» [2, с. 106].

Ҷанбаи қавии ин асарҳо дар поэтикаи онҳост, яъне таъсири онҳо ба воситаи ҷузъиёти бадеӣ, сохтори лафзӣ ва маҷозии матн, ҳаёти чехраҳо, ҳислатҳо, сюжет ва устухонбандии асари бадеӣ. Дар онҳо адабиёт бо идеология зич пайванд меёбад, ки сабаби қисман монанд шудани мақолаҳо ба «таблиғоти сиёсӣ» шудааст («Халқ ва ҳизб — эҷодкорӣ ва ҳаёт дар онҳост»).

Аммо масъалаҳое, ки нависанда дар асарҳои публицистии худ баррасӣ кардааст, ақида ва ҷаҳонбинии ӯро нисбат ба воқеияти замон, ҳақиқати таърихӣ давраи муайян баробар инъикос мекарданд («Мувофиқи нақшаҳои ҳафтсола» («Вровень в семилетку»), «Адабиёти тоҷик дар давраи Ҷанги Ватанӣ» («Таджикская литература в дни Отечественной войны»). Дар мақолаи «Адабиёти тоҷик дар давраи Ҷанги Ватанӣ» адабиёти тоҷики бисёрҷанба ва гуногунҷанри солҳои ҷанг баррасӣ шудааст: «Дар солҳои мудҳиши Ҷанги Ватанӣ адибони тоҷик худро ҳамчун фарзандони халқи худ муаррифӣ кардаанд. Шоир ва мунаққид Ҳабиб Юсуфӣ, нависандагон Ҳаким Каримзода ва Бузургзода, драматург Абдушукур Пирмуҳаммадзода, насрнавис Фотеҳ Ниёзӣ, шоир Аширмат Назаров ва Ҳабиб Аҳрорӣ бо қалам ва найза алайҳи истилогарони фашист мубориза бурданд. Истеъдоди онҳо дар оташи ҷанг барои ватани ҳеш ба қамол расид. Ашъори ҷабҳаи Ҳабиб Юсуфӣ ва Аширмат Назаров, очеркҳо ва ҳикояҳои Фотеҳ Ниёзӣ ва дигар нависандагони ҷанговари тоҷик ҳам дар ҷабҳа ва ҳам дар ақибгоҳ нашр шуданд.» Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳаким Каримзода, Пирмуҳаммадзода, Бузургзода дар ҷанг ҳамчун қаҳрамонон ҷон бохтанд» [3, с.93].

Дар нақди Сотим Улуғзода ҳулосаҳои айни бо дарки муҳим будани муҳтавои адабиёт асоснок шудаанд: «Садриддин Айни — носир, шоир ва олим, асосгузори адабиёти шӯравии тоҷик дар даврони ҷанг намунаи хизмат ба Ватанро нишон додааст. Ҷанги Ватанӣ дар Айни таваҷҷӯҳи комилан табиӣ ба гузаштаи қаҳрамононаи халқаш бедор кард ва ӯ дар ду асараш чехраҳои Темурмалик — қаҳрамони мубориз бар зидди истилогарони муғул ва Муқаннаъ, раҳбари ҷанги озодихоҳии халқҳои Осиёи Марказӣ бар зидди асоратгарони арабро таҷассум намудааст» [3, с. 96].

«Бозтоби бадеии санад ва маводҳои воқеияти ҷанг, талошҳо баҳри офаридани симои қаҳрамони Ҷанги Ватанӣ ба бисёре аз шоирони мо барои бартараф намудан унсурҳои мучарраббаёнӣ ва риторикӣ ва рӯй овардан ба мушаххасбаёнӣ ва ҳаёти будани тасвирҳо, мавзӯ ва забон дар эҷодиёти ҳеш мадад расондааст» [3, с. 97].

«Насрнависони мо бояд мактаби насри воқеӣ ва психологиро аз худ кунанд, аз устодони адабиёти рус ва дигар халқҳои бародар эҷоди асарҳоро бо назардошти табиӣ хонандаи

шӯравии боақлу серталаб, ки аз ғоҷеаҳои ҷанг сабақ бардоштааст ва ба воя расидааст, омӯзанд» [3, с. 99-100].

Сотим Улуғзода адабиёти асилро аз мӯд дар адабиёт чудо мекунад ва бо қатъият зикр мекунад, ки «намоишкорӣ (плакатность), шиоргӯӣ (декларативность), зикри маҳзи рӯйдодҳои ҳаёти ба ҷои ошкор намудани моҳияти онҳо, надоштани диди бадеии шахсӣ аз ҷаҳон дар асарҳои алоҳидаи шоирони ҷавон ва на он қадар ҷавон аз дониши рӯякии зиндагӣ бармеояд» [3, с. 105].

Вобаста ба ҷустуҷӯи меёри хоси маънавӣ барои рушд Сотим Улуғзода зикр мекунад, ки аз замони қадим ҳамзамон бо маддоҳони ҳушмадгӯӣ, шоироне низ буданд, ки асарҳои онҳоро шартан метавон «танқидӣ» номид. Шоирони мазкур зиндагии душвор доштанд ва аксари вақт ҳаёти онҳо ғоҷиавор анҷом меёфт. Зиддияти онҳо бо ҳокимон ва низоми ҳукмронии давр гоҳе шакли муҳолифати динӣ, гоҳе бархӯрдҳои шахсӣ алайҳи сулолаи ҳукмрон ва ниҳоятан, шакли васфи ботанқиди суннатҳои фарҳангӣ ва шухрати пешини фарҳанги худро мегирифт. Аммо дар баробари ин сарфи назар аз он ки шоирон чи мавқеи иҷтимоӣ доранд, онҳо аз ҷаҳорҷӯии назмшиносии суннатӣ берун намебаромаданд ва танҳо навиҳои суннатиро ба тарзи дигар, асосан барои «истеҳзо» истифода мебаранд, ки дар он онҳо ба рақибони худ ва ҳатто ба худӣ халифа ва атрофиёнаш суҳанҳои тезу тунд мегуфтанд. Албатта, дар шеърҳои онҳо ҳеҷ гуна танқиди иҷтимоӣ набуд: дар ҷомеае, ки исломи мӯътақид ҳукмрон буд, дунёи фанӣ бо ҳама ғаму андӯху шодмонӣнаш ҳамчун тақдирӣ азали, ки худӣ Аллоҳ муайян намудааст, қабул мешуд ва ба инсонӣ ҳаққ муяссар нашудааст, ки ба тақдирӣ илоҳӣ шубҳа оварад, ё алаҳхусус баҳс кунад: «... Дар тамоми даврони адабиёти пешазинқилобии мо нақди адабӣ вуҷуд дошт, вале аз нақди муосир бо усул ва шакли худ ба таври назаррас фарқ мекард. Бо ин ҳама ба ҳар ҳол нақди адабие вуҷуд дошт, ки хеле рушд карда буд ва ба қонунҳои зебошинохтӣ, ки дар тӯли асрҳо таҷаккул ёфта буданд, таҷа мекард. Рӯдакӣ ва Носири Ҳусрав, Ҷомӣ ва Навоӣ, Бедил ва Аҳмади Дониш ноқидон буданд» [3, с.102-103], ки бо нақдҳои дақиқ ва қатъӣ хеш аз гуфтани ҳақиқати рӯирос ҳарос надоштанд.

Мақолаҳое, ки ба маҷмӯаи «Ваҳдат» («Единение») дохил шудаанд, аз ҷиҳати баррасии миқдори зиёди маъсала ва мушкилоти ба миёнгузошташон гуногунҷабҳаанд. Дар онҳо маъсалаҳои нақди адабӣ, ҳунари нависандагӣ, маъсалаҳои муҳрами наср ва назм вобаста бо тақозо аз нависандагонӣ ҷавон, ки ба тақмили маҳорати нависандагии худ, сабаки асарҳояшон ва ҳунари муаллифӣ ба таври қиддӣ тавачҷуҳ намоянд, баррасӣ шудаанд.

Сотим Улуғзода ҳангоми баррасии нақши нақд дар адабиёт, чи адабиёти муосир ва ё пешина, бар он ақида аст, ки мунаққид бояд «наздики матн» бошад, яъне матнро кӯр-кӯрона пайгирӣ карда, қомилан ба он эътимод наанояд, вале ҳамзамон тафсири худро зӯран ба он таҳмил накунад. Ва дар зимн меғӯяд, ки ба ҳар ҳол, бе нақд раванди дурусти адабӣ гумон аст, ки имқоннопазир бошад. Аммо нақди муосир ғолибан аз «сабаки пурилтифоти шарқӣ» қор мегирад: «Баъзе аз адибонамон маъно ва аҳаммияти танқидро танҳо расман эътироф мекунанд; барояшон танқид ҷуз аз тарғибқунандаи асарҳои онҳо ҷизе нест; аз ин рӯ, танҳо танқидро қабул доранд, ки онҳоро ситоиш мекунад» [6, с. 102]. Мултиф мисоле меорад, ки ҷӣ тавр яқе аз ин «мунаққидон» мақолаи қалоноро ба Мирсаид Миршақар баҳшида, дар он аз аввал то ба охир тавсифҳои дугоникро истифода бурдааст, монанди «амиқ ва зебо», «асли ва мардумӣ», «возеҳ ва зебо» ва ғайра. «Дар шеъри Миршақар ва дигар шоирон ва нависандагонӣ мо воқеан бисёр ҷизҳои таъсирбахш, зебо ва мардумӣ ҷой доранд, аммо ҳайратовар он аст, ки, - бо ҳитоб меғӯяд Сотим Улуғзода, - «ин тавсифҳо дар даҳони мунаққиди маддох тамоман маъноӣ худро гум мекунанд ва ба «малфузоти нодарқор» табдил меёбанд» [6, с. 105].

Сотим Улуғзода нақди муосири замонаашро саҳт танқид карда, бовар дорад, ки дар бисёри мавридҳо он ба интиқомгирӣ машғул аст, вақте ки ба муаллифе ё асаре ғавран ва бо тундӣ тамғаи манфӣ мезананд, танҳо бо сабаби он ки муаллифи ин асар ба доираи дигари адабӣ баракси мунаққиде, ки дар борааш менависад, тааллуқ дорад, чунин зикр мекунад: «Ҳақиқат дар он аст, ки нақди адабӣ низ адабиёт аст, як навъи хоси эҷоди бадеӣ, аз ин рӯ, он аз мунаққид на танҳо дониши амиқи қонунҳои каломи бадеӣ, балки тафаккури тасвиргариро низ талаб мекунад. Ин ҳақиқатро феълан беҳтарин мунаққидони мо зуд ва қотеъона азхуд мекунанд» [6, с. 105].

Сотим Улуғзода нақши танқидро дар раҳнамоии раванди рушди адабиёт ба самти дуруст мебинад; барои ин мунаққид бояд дар бораи танқиди солим ва ғайрисолим тасаввур дошта бошад: «Мо дар бораи шумораи ками мақола ва тақризҳо сӯҳбат кардем, ҳол он ки аксарияти мақолаву тақризҳои нашршуда дар сатҳи пастанд ва сифатан ба талаботи меъёрҳои усулӣ ҷавобгӯ нестанд. Дар байни онҳо мақолаҳои ҳастанд, ки ба ҳеч ваҷҳ аз дарки дурусти муаллифонашон дар бораи вазифаҳои навии адабиёт ва нақди адабӣ дар марҳилаи кунунӣ дарак намерасанд» [6, с. 108].

Сотим Улуғзода изҳор менамояд, ки дар адабиётшиносии муосири тоҷик як мунаққиди хирфае, ки раванди адабиёро, ҳадди ақал дар маҷмӯъ дарк карда тавонад, хеле камёб аст: «Мо, адибон дар яқоягӣ бо хонандагонӣ худ, бояд норозигии хешро аз набудани асарҳои таҳассусӣ, амиқ ва ҷамъбастанандаи мунаққидон ва адабиётшиносон баён кунем» [6, с. 114].

Сотим Улуғзода ҳамчун нависанда ва ходими ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, дар заминаи мероси ғоявӣ адабии адабиёти классикӣ тарбия ёфтааст. Ин чиз қариб дар ҳар як мақолаи нависанда ба назар мерасад. Масалан, дар мақолаи «Иличи абадзинда» («Вечно живой Ильич»), ки соли 1960 навишта шудааст, нависанда бо ҳашм ба шахсе бо номи Грехэм, узви Парлумони Бритония, ки ба худ мардуми тоҷикро «қабिलाҳои ваҳшӣ ва нобудшаванда» номиданро раво дидааст, бо қаҳр ҳамла мекунад: «Мо, албатта, мефаҳмем, ки наметавонем аз ҷоҳилони «мутамаддине» ба монанди Грехэм ҳатто дониши рӯякӣ дар бораи таърихи халқҳои Шарқи Шуровиро интизор шавем, халқҳои, ки ба ҷаҳон Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Берунӣ, Носир Хусрав, Ҷомӣ, Улуғбек, Навоӣ, Маҳдум Қулӣ, Абай ва дигар ҷаҳраҳои барҷастаи илм, фарҳанг ва санъатро додааст». Аммо як чиз қобили баҳс нест, ки ҳарчанд «грехемҳо» дастовардҳои барҷастаи халқҳои шӯравии Шарқро, ки дар тамоми ҷаҳон маълуманд, инкор мекунанд, ин далелҳо аз байн намераванд» [6, с. 104].

Сотим Улуғзода дар баъзе аз мақолаҳои дар бораи пешрафти ғавқулодаи рушди мардум андеша меронад: «Аз он вақт то ҳол мардуми тоҷик чӣ қадар ҷаҳиши бузурге дар ин замон кардааст!» [5, с. 115], — нидо мекунад ӯ ва беихтиёр «лавҳаеро, ки Садриддин Айний дар повести «Марги судхӯр»-и худ тасвир кардааст, ба ёд меорад: «Дар деҳаи Розмоз, ки на он қадар дур аз Бухоро ҷойгир аст, ба шахр нома навиштан лозим буд, аммо қалам набуд» [5, с. 115]. Ӯ ифтихори худро пинҳон намекунад: «Дувоздаҳ маҷалла ва шаст рӯзнома бо нашри якдафъагӣ беш аз ним миллион нусха дар саросари ҷумҳурӣ паҳн карда мешаванд» [5, с. 115]. Сотим Улуғзода бо тафаккури амиқи таърихӣ ин назарро ба эҷодиёти худ низ татбиқ намудааст. Ӯ бо дастовардҳои адабиёти тоҷик ифтихор мекунад: «Таълифоти илмӣ ва шеърӣ аҷодони бузурги мо, ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Носир Хусрав, Бедил, Камол, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Сайидо, ки осори онҳо саҳми мардуми тоҷик ба фарҳанги ҷаҳонӣ буда, садҳо сол барои аксарияти меҳнаткашон дастнорас боқӣ монданд, зеро ин аксарият бесавод буданд ва ин асарҳои барҷаста танҳо ҳоло, бори аввал, барои мутолиаи пешкаши садҳо ҳазор нафар шудаанд» [5, с. 116]; Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айний, аввалин операи оҳангсози ҷавон Сайфиддинов «Пӯлод ва Гулрӯ», балетҳои тоҷикӣ «Дилбар»-и А. Ленский, «Лайлӣ ва Маҷнун»-и С. Баласанян ва дар

баробари онҳо операи классикии Чайковский «Мазепа» [5, с. 117] ба намоиш гузошт; Моилова ба ин Театри академии ба номи Абулқосим Лахутӣ, Театри драмавии руси ба номи В. Маяковский дорем [5, с. 117-118].

Ва ҳамон замон ӯ барои бо нокомии нохуше, ки шоира Мария Фофанова дар силсилаи нави шеърхояш дучор мешавад, афсӯс меҳӯрад. Дар навиштаҳои ӯ дар бораи Садриддин Айний самимият ва эҳтиром эҳсос мешавад: «Чиниён суннате доранд: вақте ки онҳо ватани худро тарк мекунанд, хокро ба пойафзоли худ мегузоранд, то ки ҳамеша рӯйи хоки ватани худ истода, онро зерӣ пои худ эҳсос кунанд... Айний низ чунин буд. Ӯ ҳамеша хоки ватанро зерӣ пои худ ҳис мекард, ҳамеша бо зиндагии мардуми худ мезист — маҳз барои ҳамин дар асарҳои ӯ ҳаёти воқеӣ ҷӯш мезанаду садо мебарорад ва медурахшад, на ҳаёти ҳаёлий». Вақтҳои охир ҳатто утоқи қорӣ нависанда ҳамчун рамзи дурии ӯ аз ҳаёти воқеӣ мавриди масҳара қарор гирифтааст. Ҳол он ки утоқи қорӣ нависанда ҷойи қорӣ ӯст, ки дар он ӯ тамоми қувва ва имкониятҳои худро барои қор бо дастнавис сарф мекунад, андеша меронад, мулоҳиза ва дарк мекунад — ҷаҳони зиндаи тасвирхоро, ки дар ҳаёташ боре дидааст, эҷод мекунад. Аз ин рӯ утоқи қорӣ нависандаро ва ҳам ҳар як фазои қориро бояд эҳтиром кард. Ғайр аз ин мо набояд суҳанони А.М. Горкийро фаромӯш кунем, ки шахси оқил дар утоқи қорӣ худ нишаста метавонад аз як аблаҳе, ки дар сафари гирди ҷаҳон аст, бештар бубинад» [6, с. 105].

Мушоҳидаҳои нависанда дар бораи он ки «солҳои охир дар баробари асарҳои хуб ва хеле хуб, китобҳои зиёди камарзиш, дилгиркунанда ва беҳунарона пайдо шудаанд ва ин аксар вақт на бо сабаби набудани истеъдоди муаллиф, балки аз дониши рӯякӣ оид ба мавзӯҳои, ки барои баён намудан ба ӯҳда гирифтаанд, бармеояд. Маҳз барои баён намудан, на барои дарки он!» [5, с. 117]. Онҳо бо он далел асоснок карда мешаванд, ки, тавре ки ӯ зикр мекунад «...доираи мавзӯҳои асарҳои мо то ҳол маҳдуд боқӣ мемонад, ...диди эҷодии адибони Тоҷикистон то ҳол масъалаҳои хеле муҳимми воқеияти бисёрҷанбаи ҷумҳуриро фаро намегирад» [5, с. 116].

Ӯ андешаҳои худро дар бораи маҳорати нависанда чунин ҷамъбаст мекунад: «Маҳорат, пеш аз ҳама, мушкили маҳдуди фанӣ нест, чунон ки баъзе адибон бар он ақидаанд. Маҳорат қобилияти дидан ва дарки зиндагист, интиҳоби чизҳои хос ва маъмултарин аз ҳаёт, қобилияти ба ботини инсон назар андохтан аст. Ва ҳамзамон, маҳорат рангу ҷилоҳое дар тахтаи рассомии нависанда мебошанд, наққошӣ бо суҳан ва қобилияти офаридани ҳислати инсонӣ, манзара ва тасвир аст» [6, с. 102].

Сотим Улуғзода дар мавриди мубориза бо шаклпарастӣ зикр мекунад, ки: «Баъзе аз шоирони тоҷики мо аз пайи таасуроти зоҳирӣ буда, бо «лафозӣ» машғуланд ва мураккаб гардонидани услубро дӯст медоранд» [6, с. 103]. Ӯ бо ҳасрат ва лабханд иқрор мешавад: «Маълум аст, ки ҳар сол мо маҷмӯаҳои зиёди шеърхоро нашр мекунем. Аммо ҷӣ гуна мураттаб мешаванд, мавзӯи онҳо чист? Алҳол мо бо ҳасрат иқрор мешавем, ки муаллифони ин маҷмӯаҳо бо ғайрате, ки сазовори истифодаи беҳтар аз он аст, бидуни сара кардан тамоми асархоро, ки то он вақт навиштаанд, ворид мекунанд. Меъёри таҳияи онҳо хеле содда аст: маъмулан асарҳои беҳтарин ба он маҷмӯаҳо ворид намешавад, балки ҳамаи он чизҳое, ки навиштаанд» [6, с. 108].

Нақди адибии Сотим Улуғзода замимаи муҳимме ба таърихи ҳаёти адабии асри XX буда, то андозае худифшоии фардияти эҷодии нависанда, «ман»-и муаллиф мебошад, ки ҳоси нақди адибон аст.

Тавре ки аз таҳлили мақолаҳои интиқодии Сотим Улуғзода бармеояд, дар тафаккури эҷодии ӯ масъалаи робитаи нависанда бо ҳаёт ҳамчун рукни асосии фаъолияти эҷодӣ, инчунин масъалаҳои ҷаҳонбинӣ, тафаккури бадеӣ, истеъдод ва меҳнат дар марказ қарор доранд.

**ПАЙНАВИШТ:**

1. Боров Ю.Б. Теория художественного восприятия и рецептивная эстетика, методология критики и герменевтика / Ю.Б. Боров // Теории, школы, концепции: художественная рецепция и герменевтика. - Москва: Наука, 1985. – 289 с.
2. Демидчик Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30. / Л.Н. Демидчик. – Душанбе, 1978. – 308 с.
3. Замон ва наср. Мизи мудаввар // Садои Шарқ. – 1982. - № 1. - С.93-127.
4. Раҷабӣ, М. Сотим Улугзода абармарди набард ва андеша / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Деваштиҷ, 2004. – 172 с.
5. Улуг-заде, С. Мысли о писательском ремесле / С.Улуг-заде // Единение. – Душанбе, 1963. – С. 115-119.
6. Улуг-заде, С. Сила критического слова / С. Улуг-заде // Единение. – Душанбе, 1963. – С. 101-115.

**1. REFERENCES:**

1. Borev U.B. Theory of Literary Perception and Reception Aesthetics, Methodology of Criticism and Hermeneutics / U.B. Borev // Theories, schools, concepts: Literary reception and hermeneutics. - M.: Nauka, 1985. – 289 pp.
2. Demidchik L.N. The History of Tajik Soviet Literature. Prose of 30<sup>th</sup> years. / L.N. Demidchik. – Dushanbe, 1978. – 308 pp.
3. Era and Prose. Round table // Sadoi Sharq. – 1982. - № 1. -PP. 93-127.
4. Rajabi, M. Sotim Ulugh-zoda – Giant of Struggle and Thoughts / M. Rajabi. - Dushanbe: Devashtich, 2004. – 172 pp.
5. Ulugh-zoda, S. Thoughts on Art of Writing. // S.Ulugh-zoda // Unity. – Dushanbe, 1963. – PP. 115-119.
6. Ulugh-zoda, S. The Power of Critical Word / S. Ulugh-zoda // Unity. – Dushanbe, 1963. – PP. 101-115.